

KIRIM'DA RUS KOLONİZASYONU (1783-1850)*

Alper Başer*

Özet

1783 yılında Rus Çarlığı tarafından ilhak edilen Kırım, çarlığın kolonizasyon politikalarının hedefi haline gelmiştir. Bu çalışmada 1783-1850 yılları arasında Kırım'ı ziyaret eden seyyahların gözünden bu kolonizasyon sürecinin ekonomik, kültürel, idari ve demografik sonuçlarına değinilecektir. Kolonizasyon süreci sonucunda Kırım coğrafyasında ekonomik değere sahip olan kaynakların Rus kontrolüne girdiği, kültürel açıdan tatarların geçmişle bağlantılarının koparılmaya çalışıldığı, tatarların zorla göç ettirildiği, Kırım'a Rus ve Rus olmayan milletlerden çok sayıda göçmen getirilerek iskan edildiği ve yeni bir idari yapının ortaya çıktığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kırım, Kolonizasyon, Göç, Misyonerlik.

Abstract

Crimea which was annexed by the Tsarist Russia in 1783 became the target of Russian colonisation policy. In this study, economic, demographic, cultural and administrative results of Russian colonisation process will be referred from the eyes of the travelers who visited Crimea between 1783-1850. At the end of the colonisation period, sources which have economic values came under the control of Russians. From the cultural point, Russians tried to cut the ties of tatars from the past, forced the theme to migrate, and a new administrative structure came to life.

Key Words: Crimea, Colonisation, Migration, Missionary.

Altınordu Devleti'nin yıkılmasından sonra Kırım yarımadasında Hacı Giray tarafından kurulan Kırım Hanlığı, Fatih Sultan Mehmet zamanında Osmanlı Devleti'ne bağlanmış ve Osmanlı Devleti'nin aktif desteği ile Karadeniz'in kuzeyinde uzun yıllar boyunca varlığını sürdürmüştür.

1768-1774 Osmanlı Rus Savaşının sonucunda imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile bağımsızlığı hem Rusya hem de Osmanlı Devleti tarafından tanınan Kırım'ın bu bağımsızlığı kısa sürmüştür ve hanlık 1783 yılının Nisan ayında Rusya tarafından ilhak edilmiştir¹. 9 Ocak 1784 yılında imzalanan Ay-

* Bu çalışma, dönemin Kırım hakkında İngilizce olarak yayınlanan seyahatname ve incelemelerine göre hazırlanmıştır.

* Arş. Gör., Afyon Kocatepe Üniv. Fen-Edb. Fak. Tarih Bölümü, A.N.S. Kampüsü, AFYONKARAHİSAR., baseralper@mynet.com.

¹ Bu ilhaka dair Grigori Potemkin'in Osmanlı Türkçesi ile Kırım halkına, Mansur ve Şirin Mirzaları gibi önde gelenlerine yönelik olarak yayınlanan tahriratın bir kopyası için Bkz. Osman Fikri Sertkaya, "Kırım'ın Rusya'ya İlhakına Dâir 17 Ekim 1783 Tarihli Ve Knez Grigori Potemkin İmzalı Osmanlı Türkçesiyle Yazılmış Ferman", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 11, Güz 2006, s.13-18.

nalı Kavak Tenkihnamesi ile Osmanlı Devleti Rusya'nın Kırım'ı ilhakını kabul etmek zorunda kalmıştır².

19. yüzyılın ilk yarısında Napolyon'u durduran ülke olarak Avrupa siyasetinde kendisini başat unsur olarak gösteren Rusya, seyyahların ilgi odağı haline gelmiştir³. Genel olarak Rusya, özelde ise Kırım hakkında çok sayıda eser bu yıllarda kaleme alınmıştır. Bu çalışmada 18. yüzyılın ikinci yarısında Kırım'ın Rus kontrolüne girmesinden sonra meydana gelen kolonizasyon sürecinin ekonomik, kültürel, idari ve demografik sonuçları İngilizce seyahatname ve gözlemlere göre incelenmeye çalışılacaktır.

RUS KOLONİZASYONU VE DEMOGRAFİK BOYUTU

Rus Çarlığı Kırım'ı işgal ettikten sonra Kırım'ın demografik yapısını değiştirmeye yönelik çift yönlü bir politika izlemeye başlamıştır. Rusya ilk aşamada Kırım'dan Müslüman Tatar nüfusunu göç ettirmiş, ikinci aşamada Kırım'a dışarıdan Rus, Kazak, Alman gibi çeşitli toplulukları getirerek iskân etmiştir⁴. Rus devlet adamlarından Grigoriy Potemkin bu iskan politikası çerçevesinde Kırım'a İngiltere'den getirilecek suçluların iskan edilmesi teklifini bile gündeme getirmiştir⁵.

18. yüzyılın sonundan itibaren Kırım'ı ziyaret eden seyyahlar Kırım'da Rus kolonizasyonunun II. Katerina dönemi ile başladığını, bu kolonizasyon sürecinin feodal yapıyı destekleyici bir tutum içinde geliştiğini bunun da tarıma darbe vurduğunu belirtmişlerdir. Bu seyyahların geneli kolonizasyon sürecinin temel gayesinin vergi gelirlerinin artırılması olarak görmüşlerdir⁶. Rusya'daki askeri kolonizasyon sistemine dair olan eserinde Robert Lyall, kolonizasyon sisteminin hedeflerini şu şekilde özetlemiştir: 1. Bazı bölgelerde nüfus artışını sağlamak, bunlardan düzenli birlikler oluş-

² Alan W. Fisher, *The Russian Annexation of Crimea*, Cambridge University Pres, 1970, s. 135-138.

³ A. Cross, "Russia Through The Eyes Of The Foreigners", [www.http://www.idc.nl/pdf/350_titlelist.pdf](http://www.idc.nl/pdf/350_titlelist.pdf).

⁴ Alan W. Fisher, *The Crimean Tatars*, California 1978, s.78-80; Müstecib Ülküsal, *Kırım-Türk Tatarları*, İstanbul 1980, s. 137-140; James A. Duran, *Catherine II, Potemkin And Colonisation Policy In Southern Russia*, Russian Review, Vol:28, No.1, Jan.1969, s. 23-36; Kırım nüfusunun göçlerden önceki ve sonraki durumu hakkında Bkz, Hayri Çapraz, XIX. Yüzyılda Çarlık Rusyasının Kırım Politikası" *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 11, Güz 2006, s.59-62;1917 yılında kadar Kırım'a en azından yirmi iki millete mensup yerleşimcilerin Rus Çarlığı tarafından yerleştirildiği görülmektedir, Hakan Kırımlı, *Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916)*, Ankara 1996, s. 11-17.

⁵ Hakan Kırımlı; "Kırım'dan Türkiye'ye Kırım Tatar Göçleri"; *Uluslar arası Göç Sempozyumu* 8-11 Aralık 2005; İstanbul 2006, s. 147-152.

⁶ Mary Holderness, *Journey From Riga To The Crimea With Some Account On The Manners and Customs Of The Colonists of New Russia*, London 1827, s.113; Karl Heinrich Emil Koch Kırımla ilgili seyahatnamesinde arazisinin soylulara özellikle kolonizasyon şartıyla verildiğini açıkça belirtir. Bkz. Karl Heinrich Emil Koch / Charles Koch, *The Crimea and Odessa, Journal of a Tour With an Account of the Climate and Vegetation*, İng. Çev. Joanna B Hornet, Londra 1855, s. 244.

turmak. 2. Bilgiyi ve medeniyeti arttırmak. 3. Ordunun devlet üzerindeki mali yükünü hafifletmek. 3. Çok sayıda askeri barış zamanında tarımda kullanmak⁷. Diğer bir seyyah Charles Koch, bu iskan olayının nedenleri arasında Rus ordusunun ikmal sıkıntısını azaltma fikrinin de olduğunu belirtmektedir⁸. General Borozdin, kolonizasyonun askeri boyutunu seyyah James Webster'e şu şekilde açıklamıştır. Borozdin'e göre, kraliyete ait köyler beş yüz altı yüz civarında askere sahip olup her hanenin bir askeri beslemek, giydirmek ve desteklemek zorunda idi. Ayrıca, evin en büyük oğluna askeri eğitim verilirdi. İmparator Nikola tarafından bunlara askeri kıyafet giyme yükümlülüğü getirilmişti⁹.

Robert Lyall, Tatarların ilk büyük göç dalgasının Rusların baskı ve entrikaları ile salgın hastalıklar yüzünden 1785-1788 yıllarından hemen sonra gerçekleştiğini, on binlerce Kırım Tatarı'nın mülklerini çok ucuza satarak Türkiye'ye, özellikle Anadolu ve Rumeli bölgelerine göç ettiğini, Kırım'ın Rus işgalinden sonraki yirmi yılda üç yüz bin kişilik bir nüfus kaybettiğini belirtmektedir¹⁰. Tatar nüfusu göçe zorlamak amacıyla Rusların işgal sırasında gerçekleştirdikleri katliamlar içinde özellikle Potemkin'in emriyle Potemkin'in kardeşi tarafından gerçekleştirilen katliam dikkat çekmektedir. Otuz bini aşkın Tatar'ın bu katliamda öldürüldüğü bildirilmektedir¹¹. Belirtildiğine göre, Özü ve Kazak arasındaki Tatar grupları Kırım'ın merkezindeki Tatarlara göre daha az göç vermiş, göç süreci sonucunda Kırım'ın nüfusu onda dokuz oranında azalmıştır¹².

Kırım'dan Tatar nüfusu göçe zorlayan diğer bir neden olarak da bölgedeki Tatar nüfusun mülkiyet hakkının ellerinden alınması görünmektedir. Tatarlara ait arazilerin mülkiyetinin Ruslara verildiği, Tatarların bu konuda başvurdukları mahkemelerin çok uzun sürerek Tatarları yıldırıldığı, Rus mahkemelerindeki çürümüşlüğü bu durumu daha da zor hale getirdiği belirtilmektedir¹³. Rusların bu arazi sorunları için Sborniee Comissie adı altında bir kurul oluşturdukları ve bu tartışmalı arazinin boyutunun Kırım'da Karadeniz'deki diğer koloni bölgelerine göre daha fazla olduğu ifade edilmiştir¹⁴.

Lyall, göçün nedenlerini bu şekilde açıkladıktan sonra Mr. Reullyl vasıtasıyla Pallas'tan alıntılar yaparak Kırım nüfusunu vermektedir. Buradaki veri-

⁷ Robert Lyall, *An Account of the Organisation, Administration, and Present State of the Military Colonies in Russia*, London 1824, s.18-19.

⁸ Koch, a.g.e, s. 9

⁹ James Webster; *Travels Through The Crimea, Turkey And Egypt, Performed During The Years 1825-1828*, Volume:I, London 1830, s. 62.

¹⁰ Robert Lyall, *Travels In Russia, The Krimea, The Caucasus and Georgia*, Vol. I, London 1825.

¹¹ Thomas Milner, *The Crimea Its Ancient and Modern History*, London 1855, s.248;

¹² Xavier Hommaire De Hell, *Travels In The Steppes Of The Caspian Sea, The Crimea, The Caucasus*, London 1847, s.410.

¹³ Lyall, *Travels*, s. 341-342; Arazi sorunlarının farklı boyutları için Bkz. Çapraz, a.g.m, s.63-66.

¹⁴ Holderness, a.g.e, s. 130-131.

lere göre Kırım'a iskan edilen yerleşimcilerin nüfusu şu şekildedir: 1164'i erkek ve 1561'i kadın olmak üzere toplam 2725 Bohemyalı ve çingene; kraliyet tarafından iskan edilen yerleşimciler, 4861'i erkek 3397'si kadın olmak üzere toplam 8258 kişi, soylular tarafından yapılan iskânın 1987'si erkek 1672'si kadın olmak üzere 3659 kişi; Ortodoks inancından olup yerleştirilenler, 1165'i erkek 586'sı kadın olmak üzere 1751 kişidir. Bunlara ilaveten Karadeniz Kazak askeri birliklerine mensup 5803 Kazak askeri de Kırım'a yerleştirilmişlerdir. Kraliyet hizmetlisi olarak ayrıca 89'u erkek 33'ü bayan olmak üzere toplam 122 dini görevli ve kraliyet hizmetlilerinden 382'si erkek 270'i kadın olmak üzere 652 kişi Kırım'a iskan edilmiştir. Bu grupların dışında Anapa kalesinin Osmanlı Devletinden alındığı sırada Anapa civarında bulunan Nogaylardan 4331'i erkek ve 3593'ü kadın olmak üzere toplam 7924 kişinin Kırım'a iskan edildiği görülmektedir. Reuilly'e göre Kırım nüfusunun 157.133 kişi olduğu düşünülürse toplam iskan edilen nüfusun 25071 kişi olduğu görülmektedir. Bu, nüfus dengesiyle nasıl oynandığını ortaya koymaktadır¹⁵.

Koch'un ifadesinden hareketle, Kırım'a iskan edilen gruplar içerisinde önemli sayıda Rum'un da bulunduğu görülmektedir. Bunlar 1768-1774 ve 1787-1792 Osmanlı Rus Savaşları sırasında Ege denizindeki adalarda yaşayan ve Ruslarla işbirliği yapan Rumlardır. Bunların özellikle Balıklava civarına yerleştirildiği ve sayılarının sekiz bin civarında olduğu belirtilmektedir¹⁶. Kendilerine çeşitli ayrıcalıklar tanınan bu grubun imparatorluğa 500 kişilik askeri birlik sağladığı fakat sayılarının salgın hastalıklar nedeniyle oldukça azaldığı belirtilmiştir. Bu grubun ayrıcalıkları arasında kendi hukuk sistemlerine sahip olmaları ve gümrük sistemini yürütmeleri örnek olarak gösterilmiştir¹⁷. Bu grup hakkında Edmund Spencer de kısaca bilgi vermiş, II. Katerina döneminde Mora'dan getirildiklerini belirttikten sonra karakterlerinin kötülüğü nedeniyle seyyahların bu grubun yanındayken dikkat etmesi gerektiğini söylemiştir¹⁸.

Rumlar dışında Yahudiler ve Almanların da Kırım'a iskan edildiğini belirten Koch Kırım'daki en çalışkan tarımcıların Almanlar olduğunu belirt-

¹⁵ Lyall, *Travels*, s. 345-347.

¹⁶ De Hell; Balıklava'da altı yüz ailelik bir Rum topluluğunun bulunduğunu, bu topluluktan altı yüz kişilik bir askeri birlik oluşturulduğunu, askerlerin kendi donanımlarını sağlamak zorunda olduğunu belirtmektedir. Bu askerlerin yılın dört ayında asker olarak devlete hizmet ettiklerini belirtmektedir. Kırımlı Müslüman halkın bunlara Arnavut dediğini belirtmektedir. Bu, iskan edilen Rumların içinde Arnavut kökenlilerin de olduğunu düşündürmektedir. Bkz., De Hell, a.g.e, s. 351; Laurence Oliphant da Tatarların Balıklava'daki Arnavutlar'a Rum dediğini belirtmektedir. Bkz., Laurence Oliphant, *The Russian Shores Of The Black Sea In The Autumn of 1852 With A Voyage Down The Volga And A Tour through The Country Of The Don Cossacks*, Basım yeri ve tarihi belirtilmemiş s.250-251.

¹⁷ Koch, a.g.e, s. 126-128; Webster 1827 yılında Balıklava'da Rumlardan oluşan askeri birliğin başında Colonel Revoliottin'in bulunduğunu belirtmektedir, Webster, a.g.e, s.68.

¹⁸ Edmund Spencer; *Travels in Circassia, Krim Tartary*, V.I, London1839, s.76.

miş, Almanya'dan gelenlerin Kefe civarına yerleştirildiğini ifade etmiştir¹⁹. Spencer iskan konusunda Rusya hükümetine en fazla katkıda bulunan topluluğun Almanlar olmasına rağmen Ruslarca "Aptal Alman" nitelenmesi ile karşılaştıklarını belirtmiştir²⁰. Almanlara tanınan ayrıcalıkların hükümetin merkezleştirme politikaları nedeniyle geri alındığı (1837-1838), bu yüzden Almanya'ya küçük çaplı geri dönüşlerin de yaşandığı görülmektedir²¹.

Rusların Kırım'a getirdikleri topluluklar arasında Bulgarlar da bulunmaktadır. Osmanlı Devleti sınırları içinden geçerek Kırım'a gelen Bulgarlar çalışkan ve ağırbaşlı bir topluluk olarak tanımlanmaktadır. Bulgarların Eski Kırım ve Odessa civarına yerleştirildikleri, Alman göçmenlere tanınan idari ve sosyal hakların aynısına sahip oldukları belirtilmiştir²².

Rusların yürüttüğü iskan politikalarından etkilenen sadece Müslüman nüfus olmamıştır. Kırım'ın yerli Rumları ve Ermenileri²³ de Kırım'dan sürülmüştür. Türk-Tatar idaresiyle geçmişten gelen ilişkileri Rusları rahatsız etmiş ve Ruslar Kırım'ın yerleşik Rumlarını sürerek mülklerine el koymuşlardır. Bu grupların Azak Denizi'nin batısında Mariopul civarına yerleştirildiklerini görmekteyiz. Bunların burada 24 tane büyük köyleri bulunduğu ve bu köylerin hızla geliştiği Holderness tarafından ifade edilmiştir²⁴. Milner'in

¹⁹ Koch, a.g.e, s. 40. Koch'un bu konudaki fikirleri Holderness'in görüşleri ile tam bir uyumsuzluk içindedir. Holderness, Alman göçmenlerin Rus hükümeti tarafından korunmalarına rağmen aptallıkları ve sarhoşlukları nedeniyle kolonilerinin gelişmediğini söyleyerek onları sertçe eleştirmektedir (s. 215-216). Bununla birlikte Holderness kendisiyle çelişerek sayfa 157-162 arasında Or Kapısı havalisine yerleştirilen Mennonitleri överek çok çalışkan olduklarını belirtmektedir. Kefe yakınlarındaki Swabian kökenli Almanların da sebze ve meyve yetiştiriciliğinde iyi olduklarını söylemektedir. Kırım'da en iyi ekmeğin Swabian kökenli Almanlar tarafından yapıldığını belirtmektedir. Mennonitler Frizyalı Anabaptist lider Menno Simons'dan (1496-1561) adını alan ve reform döneminde ortaya çıkan bir Hıristiyanlık anlayışıdır. Avrupa özellikle Aşağı Ülkeler ve Prusya'da yaygınlık kazanmıştır. İlk kolonileri Özü Nehri yakınlarındaki Hortitse'de daha sonraki kolonileri ise Azak Denizi yakınlarındaki Molochina Vadisi civarında kurulmuştur. 1812 yılında 5.279 olan nüfuları 1837'de 13.812 ve 1868'de 39.742 olmuştur. James Urry, "The Snares Of Reason"—Changing Mennonite Attitudes To 'Knowledge' in Nineth Century Russia", *Comparative Studies In Scoiety And History*, Vol:25, No:2, April 1983, s.306-322.

²⁰ Spencer, a.g.e, s. 76.

²¹ De Hell, a.g.e, s. 81.

²² Holderness, a.g.e, s. 163-168.

²³ Clarke, Nahcivan'a göçürülen Ermenilerin Bahçesaray kökenli olduklarını ve bu zorunlu göçte Azak Denizi yakınlarında büyük nüfus kaybına uğrayarak nüfuslarının yedi bine düştüğünü belirtmektedir. Bu göç sırasında gerçekleşen ölümlerin nedenin soğuk, açlık ve hastalıklar olduğunu belirtmiştir. E. D. Clarke, *Travels in Various Countries of Europe Asia and Africa, Part First, Russia Tahtary and Turkey*, Fourth Edition, Volume:2, London 1823, s. 184, dipnot:2; Bu göçün sonucunda oluşan Nahcivan'ın Rostov'un yaklaşık bir mil kadar yukarısında ve 1800 yılında 2000 kişilik nüfusa sahip, büyük bir fuara da evsahipliği yapan Ermeni kasabası olarak zikredildiğini görmekteyiz, Henry A. S. Dearborn, *A Memoir On The Commerce And Navigation Of The Black Sea And The Trade And Maritime Geography Of Turkey And Egypt*, Boston 1819, Vol. I, s.345-349.

²⁴ Holderness, a.g.e, s. 142-144.

verdiği (bilgiler de) bu yöndedir; Milner, bu Rumların daha önce Nogayların yaşadığı bölgeye iskan edildiğini fakat göç sırasında hastalık ve açlık gibi nedenlerle büyük bir kısmının öldüğünü belirttikten sonra şimdi 80 kadar köyleri vardır diye belirtmektedir. Milner Kırım'ın merkezinden sürülen bu grubun sayısını 75 bin olarak vermektedir. Bu rakamı W. Etondan almaktadır²⁵. De Hell bu sürgün olayının 1778'den sonra gerçekleştiğini belirttikten sonra bunun Kırım'ın ticari ve ekonomik yapısına büyük darbe vurduğunu belirtmiştir.²⁶

RUS KOLONİZASYONU'NUN EKONOMİK BOYUTU

Ruslar Kırım'ı ele geçirdikten sonra Kırım yarımadasında ekonomik değere sahip olan kaynakları hızlı bir şekilde kontrollerine almışlardır. Bu konudaki örnekler arasında Kırım ekonomisinin en önemli gelir kaynaklarından birisini oluşturan Or Kapısı yakınlarındaki tuzlalar özel bir yere sahiptir. Güney Rusya'nın tuz ihtiyacının Or Kapısı yakınlarındaki tuzlalardan sağlandığı, bunların adının Krasnoye Ozero ve Staroye Ozero olduğu, Robert Lyall tarafından belirtilmiştir. Lyall Kırım'ın işgalinden sonra bu tuzlalarının kraliyet ailesinin mülkü haline getirilip iltizama verildiğini, bu tuzlalardan yaz boyunca yaklaşık yirmi bin arabanın Güney Rusya'ya tuz taşıdığını, 1794 yılında 4 yıllığına Perets ve Steiglets'e verildiğini belirttikten sonra, Castelnau'ya dayanarak bu tuzlalardan ortalama 650.000 ruble gelir elde edildiğini, 1815 yılında elde edilen gelirin 1.200.000 ruble olduğunu belirtmiştir. Bu bilgileri verirken Rusların Kırım'ı işgalinin en önemli sebeplerinden birinin bu tuzlalar olduğunu belirtmeyi de unutmamıştır²⁷. Holderness Lyall'ı tamamlayarak Or Kapısı yakınlarındaki tuzlalarda 1815 yılında 5 milyon poundluk (bir pound=16.4kg) bir üretim gerçekleştirip 1814 de 2.800.000 ruble gelir elde ettiklerini belirtmiştir²⁸.

Kırım'ın Rus kontrolüne girmesini müteakiben gerçekleşen diğer bir olay da verimli tarım arazilerinin Tatarlardan alınarak göçmenlere ve Rus soylularına verildiği şeklindedir²⁹. Arazinin bu şekilde Tatarlardan alınması, seyyahların dikkatini çeken olaylardandır³⁰. Tatarlardan ele geçirilen bu arazilerin imparatorluk ailesi mensuplarına, ve diğer soylulara verildiği görülmektedir. Nikita civarında 1811 yılında kurulan İmparatorluk Bahçeleri ve Sudak'taki İmparatorluk Üzüm Bağları kraliyet ailesinin ele geçirdiği arazilere güzel bir örnektir. Sudak'taki bu üzüm bağlarının yöneticisi Alman kökenli Esell'dir. Burada farklı üzüm türleri yetiştirilip Zante'nin kırmızı

²⁵ Milner, a.g.e, s. 277-278.

²⁶ De Hell, a.g.e, s. 410.

²⁷ Lyall, *Travels*, s. 228-230.

²⁸ Holderness, a.g.e, s. 89.

²⁹ Kırımlı, a.g.e, s. 8-11.

³⁰ Koch, a.g.e, s. 40, 244; Milner, a.g.e, s. 303-304; Holderness, a.g.e, s.130-131.

şarabı ve beyaz şarabı örnek alınarak üretim yapılmaktadır. 1821 yılı itibarıyla 60.000 vedroluk üretim yapıldığını (her birinde küçük 15 şişe bulunmaktadır) ve her bir şişenin 2.5 ile 4 ruble arasında değişen fiyatlarla satıldığını belirttikten sonra toplam gelirinin 200.000 ruble olduğunu yazmaktadır³¹. Sudak'ta imparatorluk ailesi dışında Amiral Mordvinoff'unda yüzbin vedroluk* bağlarının bulunduğunu Holderness belirtmektedir. Holderness'in bu ifadesini teyit eden Clarke, bu araziler yüzünden Rus Çarlığı'nın Karadeniz donanmasının komutanı olan bu Amiral'in bölgedeki Tatar halkı ile mahkemelik olduğunu ve Tatarların Amiral'i hiç sevmediklerini belirtmiştir³². Kırım'da ilk olarak Kont Woronzof'un arazileri eline geçirip kendisi için dinlenme mekanı haline getirdiği, Onu Kraliyet ailesi ve diğer soyluların takip ettiği görülmektedir³³. Kont Pototzki, Prens Galitzin, General Leon Narişkin, Alupka ve Yalta arasındaki değerli arazileri ele geçirmişlerdir. Bu araziler ilk olarak Prens Galitzin'in emriyle Rusların eline geçmeye başlamıştır³⁴. Spencer da bu bilgileri teyit eden ifadeleri verdikten sonra Kont Worrenzow'un Alupka'da Rus İmparatorluğu'nun en güzel şatolarından birini inşa ettirdiğini belirtmiştir³⁵. Rusların kendi kontrollerine aldıkları bu arazilerde zirai üretime devam ettikleri, şarap üretimi gibi gelir getiren kaynakları kontrolleri altına alıp daha da geliştirdikleri görülmektedir. Rusların kontrolleri altına aldıkları arazilerde Tatarlar hayatlarını devam ettirmişlerdir. Örneğin Küçük Uzen'de Tatarlar yılda sekiz gün Rus yöneticinin arazisinde çalışmak, bütün ürettikleri ürünler ve yetiştirdikleri hayvanlar için yüzde on oranında bir vergi vermek zorunda kalmışlardır³⁶.

Rus soylularının, tarım arazilerinin yanı sıra Kırım'da özellikle Kefe ve Akmesicet arasında bulunan step arazisindeki su kaynaklarına da el koydukları ve o bölgedeki halkı kendilerine mahkum ettikleri görülmektedir³⁷.

Rus işgali ekonomik açıdan Kefe için büyük bir yıkımla sonuçlanmıştır. Rus hükümetinin Kefe yerine Kerç'e destek vermesi bunun temel nedeni olarak görülmektedir. Öyle ki, Spencer Kefe'de yaşayanlar ya Kerç'e göç edecekler ya da dilenmek zorunda kalacaklar demiştir. Ruslar Kerç şehrinin yanı sıra Odessa'yı da geliştirmek için büyük destek vermişlerdir³⁸. Kefe'nin Rus işgali sonrasında yaşadığı yıkım Clarke tarafından da ifade edilmiştir. Clarke, Rus işgalinden önce şehirde otuz altı bin , şehrin varoşunda ise sekiz bin evin bulunduğunu, Kefe'de toplam kırk iki bin evin yer aldığını, şimdi

³¹ Lyall, *Travels*, s.323, 337-338.

* Vedro: Rusça kova demektir.

³² Holderness, a.g.e, s. 285; Clarke, a.g.e, s. 339.

³³ Laurence, a.g.e, s.240-241.

³⁴ Koch, a.g.e, s. 161-166.

³⁵ Spencer, a.g.e, s. 40-41. Kırım güney sahillerine yerleşen soylular arasında Koch'un verdiği isimlere ilaveten Kont de Witt'i de saymaktadır.

³⁶ Lyall, *Travels*, s. 330.

³⁷ Koch, a.g.e, s.42.

³⁸ Spencer, a.g.e, s. 73-75.

ise (1800'lerin başı itibariyle) ancak elli ailenin yaşamakta olduğunu bildirmektedir³⁹. Clarke'ın Kefe nüfusu için verdiği bu rakamlar Holderness tarafından şüphe ile karşılanmaktadır. O, Rus işgalinden ziyade 1812 yılında yaşanan veba salgınının büyük nüfus kaybına neden olduğunu düşünmektedir. Şehir nüfusunun 1820'den sonra tekrar artmağa başladığını sadece 1820 yılında Kefe'de elli evin yapıldığı ifade edilmektedir⁴⁰.

RUS KOLONİZASYONUN KÜLTÜREL BOYUTU

Kırım'daki Rus kolonizasyonunun kültürel boyutu hakkında seyyahların yargılarını değerlendirirken ilk göz önünde tutulması gereken nokta, dönemin "medeniyet götürme" anlayışının seyyahların eserlerine az ya da çok olarak yansdığıdır. Öyle ki, Barker, "Kırım'ın verimli ovalarının Ruslardan daha medeni ve daha çalışkan Avrupalılarca kolonileştirileceği zamanlar da gelecektir" şeklinde bir ifade bile kullanmaktadır⁴¹.

Rus işgalini takip eden dönemde, Rus Çarlığı tatarların Kırım'da kültürel ilişkilerini yansıtan maddi ve manevi değerlerini yok etmeye yönelik bir politika izlemiştir. Bu politika Kırım'ı ziyaret eden seyyahların da dikkatini çekmiştir. Rus yönetimi öncelikle Türkçenin izlerini taşıyan yer adlarını hızlı bir şekilde değiştirmeye başlamış ve antik çağlardaki yer isimlerini kullanmaya başlamışlardır⁴². Seyyahlar isimleri değiştirilen yerleşim yerleri olarak şunları belirtmektedir: Kırım/ Tavrıda⁴³, Kefe/Teodosia⁴⁴, Akmesçit/Simferopol⁴⁵, Gözleve / Evapatori⁴⁶, Kızı Kerman / Belaya Veja⁴⁷; Sivastapol / Akyar⁴⁸; Or Kapısı / Perekop⁴⁹. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Rus hükümetinin yeni isimler verirken antik isimleri canlandırmaya çalıştığı görülmektedir.

Rus hükümetinin kültürel açıdan Tatarlara karşı izlediği politikanın dini boyutunu ise Hıristiyanlaştırma gayretleri oluşturmuştur. Kırım, misyonerlik faaliyetlerinin hedeflerinden biri haline gelmiştir. Kırım'da misyonerlik faaliyetlerinin yürütülmesi için Akmesçit'te Tavrıda İncil Topluluğu kurulmuştur. 1822 yılında bu kurumun liderliğini Shegulin'in yaptığı görül-

³⁹ Clarke, a.g.e, s. 144; De Hell'de Kefe'nin Rus işgalinden sonra Rus işgaline uğrayan her yerde olduğu gibi büyük bir yıkım yaşadığını belirtmektedir, a.g.e, s. 392.

⁴⁰ Holderness, a.g.e, s. 136-137.

⁴¹ W. Burckhardt Barker; *A Short Historical Account of The Crimea From The Earliest Ages And During Russian Occupation*, London 1855, s. 236.

⁴² Bu isimlendirmenin tarihsel gerçeklikten uzaklığı konusunda Bkz. Kırımlı, a.g.e, s. 7-8.

⁴³ Barker; a.g.e,s. 194

⁴⁴ Barker, a.g.e, s. 224; De Hell, a.g.e, s. 394; Holderness, a.g.e, s.135, Lyall, *Travels*, s. 371.

⁴⁵ Lyall, *Travels*, s. 238-239; Barker, a.g.e, s. 218-219; Spencer, a.g.e, s. 88-90; Milner, a.g.e, s. 356; Holderness, a.g.e, s. 108; Spencer, s. 47; Webster; a.g.e, s.49.

⁴⁶ Barker, a.g.e, s. 232.

⁴⁷ Lyall, *Travels*, s. 221.

⁴⁸ Spencer, a.g.e, s.38; Lyall, *Travels*, s. 292.

⁴⁹ Lyall, *Travels*, s.225.

mektedir⁵⁰. Bu kuruma bağlı olarak Kefe'de de Kefe İncil Topluluğu (Theodasian Bible Society) bulunmaktadır⁵¹. 1820'li yıllarda Bahçesaray'da faaliyet gösteren İskoç Misyonu misyonerlik faaliyetlerinin yürütüldüğü diğer bir önemli merkez olmuştur. Buradaki yabancılar Tatarca öğrenmişler ve faaliyetlerini Tatarca olarak yürütmüşlerdir. İskoç Misyonu temsilcilerinden Mr. Carruthers 2 Mart 1824 tarihinde Bahçesaray'daki misyonerlik faaliyetlerin başarılı bir şekilde devam ettiğini belirttikten sonra Hıristiyanlaştırılan tatarlar için ayrıca koloniler kurulması tasarısından bahsetmiştir. İlahi hizmetlerin Tatarca olarak yürütüleceğini belirtmiştir⁵². Kırım'da yürütülen misyonerlik faaliyetlerinin sembol ismi ise Kırım hanlarının soyundan gelen Kattı Giray olmuştur. Karass'daki İskoç misyonerler tarafından önce Petersburg'a ardından Edinburg Üniversitesinde eğitim almaya götürülen Kattı Giray tatarlara Hıristiyanlığı kabul ettirmek için büyük çaba harcamıştır. İmparator Aleksandr tarafından bu hizmetlerine karşılık olarak Kattı Giray'a altı bin rublelik bir gelir bağlanmıştır⁵³. Misyonerlik faaliyetleri, tarihi manastırların restorasyonu,⁵⁴ camilerin kiliseye çevrilmesi,⁵⁵ yeni kiliseler inşası⁵⁶ gibi faaliyetler desteklenmiştir. Rus yönetiminin dini konulardaki görüşünü en iyi yansıtan eserlerden birisi ise Akmesçit'te Rusların Kırım kahramanı olarak ifade ettikleri Prens Dolguruki'nin anısına dikilen obeliskte kendini göstermektedir. Bu obeliskin bir yüzünde prensin portresi, diğer yüzünde prensin arması, üçüncü yüzünde Rus kartalı ve dördüncü yüzünde ise Hıristiyanlığın İslamiyet'e karşı zaferini temsil eden vaftiz edilen bir Tatar nakşedilmiştir⁵⁷. Spencer Rus hükümetinin bütün bu çabalarına karşın Hıristiyanlığın tatarlar arasında kabul görmediğini söyleyerek bu reddin nedeninin tatarların Ruslara karşı duyduğu nefret olduğunu belirt-

⁵⁰ Ebenezer Henderson, *Biblical Researches And Travels In Russia Including A Tour In The Crimea And The Passage Of Caucasus*, Gosport 1826, s.294.

⁵¹ Henderson, a.g.e, s.373.

⁵² Lyall, *Travels*, s.275-276.

⁵³ Lyall, *Travels*, s. 238-239; Spencer, Kattı Giray'ın misyonerlik faaliyetlerinin büyük bir başarısızlıkla neticelendiğini belirtmektedir, Spencer, a.g.e, s. 89-90. Holderness, Kattı Giray'ın Kırım'a dönüş tarihi olarak Ocak 1823 yılını vermektedir. Han ailesi kökenli olmasının misyonerlik faaliyetlerinin başarı ihtimalini arttırdığını belirtmektedir, Holderness, a.g.e, s. 127-129. James Webster'in seyahati sırasında Kırım'a geldiğinde Kattı Giray'a yazılmış referans mektuplarını yanında bulundurması, Kattı Giray'ın ne kadar tanındığını göstermesi açısından özel bir öneme sahiptir, Webster, a.g.e, s.50. Kattı Giray'ın ilgi çekici hayat hikayesi için bakınız, Hakan Kırımlı; "Crimean Tatars, Nogays and Scottish Missionaries. The Story Of Kattı Geray And Other Baptised Descendants of The Crimean Khans", *Cahier Du Monde Russe*, 45/1-2, Janvier-Juin, s. 61-108.

⁵⁴ Spencer, a.g.e, s. 23.

⁵⁵ Kefe'deki camilerden birinin Katolik kilisesi haline getirildiği görülmektedir, Lyall, *Travels*, s. 375.

⁵⁶ Holderness, a.g.e, s. 138; Akmesçit'te tam General Suvarov'un zafer kazandığı yerde inşasına başlanan katedral bu gruba güzel bir örnektir, Lyall, *Travels*, s. 241-242.

⁵⁷ Koch, a.g.e, s. 55; Milner, a.g.e, s. 222.

miştir Kattı Giray'ın faaliyetlerinin de netice vermediği, hatta bir tane bile Tatar'a Hıristiyanlığı kabul ettiremediği de ifade edilmiştir⁵⁸.

İşgali takip eden dönem İslam dinini temsil eden cami, minare ve türbe gibi eserler saldırıya uğrayarak yıkılmışlardır. Kefe'deki camilerin kiliseye ya da dükkana çevrildiğini, minarelerin ve çeşmelerin yıkıldığını, türbelerin yağmalandığını ve içindeki kalıntıların çıkarılıp alay edilmesi gibi olaylar da yaşanmıştır⁵⁹. Bu yıkımdan tarihsel dokunun önemli unsurlarından olan hamamlar, saraylar ve mezarlıklar da kurtulamamıştır. Mezarlıklarda bulunan mezar taşları sökülüp inşaat işlerinde kullanılmıştır⁶⁰. İşgalin ilk yıllarında bu yıkımdan antik döneme ait eserler de büyük zarar görmüştür⁶¹.

Bu olumsuz tavırların yanı sıra olumlu olaylar da gerçekleşmiştir. Bunların içerisinde II. Katerina'nın Bahçesaray şehrindeki Han Sarayı'nı üç yüz bin ruble harçayarak restore ettirmesi⁶², Karasubazar ve Bahçesaray şehirlerinde halkın kendi geleneklerine göre yaşamasına izin verilmesi dikkat çekmektedir⁶³. Olumlu gelişmelerin yaşandığı diğer bir alan da eğitimidir. Rus hükümeti Kırım'da okullaşmanın yaygınlaşması için çaba göstermiştir⁶⁴. Kefe'de İmparator Aleksandr tarafından kurulan okulda Tatarca, Rusça, Grekçe, İtalyanca ve Fransızca öğretildiği ifade edilmektedir⁶⁵.

RUS İŞGALİNDEN SONRA ORTAYA ÇIKAN İDARİ YAPI

II. Katerina döneminde elde geçirilen topraklarda yeni bir idari düzenlemeye gidilmiştir. Ele geçirilen bölgeye Yeni Rusya adı verilmiştir. Yeni Rusya, doğuda Ekaterinador'a, batıda Bessarabya ve Moldovya'ya kadar uzanmakta olup üçe bölünmüştür. Bunlar Tavrida (Kırım), Ekaterinoslaf ve Kerson hükümetleridir⁶⁶. Daha geç tarihli bir eserde ise Güney Rusya Bessarabya, Kerson, Ekaterinoslaf, Tavrida (Kırım'la birlikte ifadesiyle) ve Ten Kazakları şeklinde belirtilmektedir⁶⁷. Rus işgalinden sonra Kırım Yarımadası'nın idari merkezi Akmescit olmuş ve Bahçesaray şehri önemini kaybetmiştir⁶⁸. Rus

⁵⁸ Spencer, a.g.e, s.16, 89-90.

⁵⁹ Clarke, a.g.e, s. 145-147, 179.

⁶⁰ Lyall, Pallas'tan alıntılanmaktadır, *Travels*, s. 361.

⁶¹ Barker, a.g.e, s. 235; Lyall, *Travels*, s.286, Spencer, a.g.e, s. 79-80; Clarke, a.g.e, s. 147.

⁶² Lyall, *Travels*, s. 259-260; Henderson sarayın restorasyonundan bahsetmemekle birlikte işgalin ilk yıllarında sarayın olduğu gibi korunması için askerlere emir verildiğini belirtmektedir, Henderson, a.g.e, s.299.

⁶³ Koch, a.g.e, s.46. Lyall, Bahçesaray şehrinin idaresinin tamamen Tatarların elinde bulunduğu, şehirde çok az sayıda Rus görevlinin bulunduğunu, hiçbir Rus tüccarın bulunmadığını belirtmiştir, Lyall, *Travels*, s. 263.

⁶⁴ Spencer okullaşmanın yaygınlaşmasını övmekle birlikte okulların mollaların kontrolünde olmasını eleştirir, Spencer, a.g.e., s. 148.

⁶⁵ Holderness, a.g.e, s. 137.

⁶⁶ Holderness, a.g.e, s. 107-110.

⁶⁷ Robert Sears, *An Illustrated Description Of The Russian Empire*, New York 1855, s.161,

⁶⁸ Lyall, *Travels*, s. 260; Koch, a.g.e, s.41; Milner, a.g.e, s.356.

idari yapısında Akmescit Kırım'ın sivil idari merkezi olurken, askeri yapıya ait kara ve deniz kuvvetlerinin merkezi Akyar olmuştur. Bu iki şehirdeki Rus görevlilerin birbirlerini küçümsediklerinden bahsedilmektedir⁶⁹. Akyar'da Rus idari elitinin sahile yakın bölgede yaşadığı görülmektedir⁷⁰.

Rus işgalini takip eden ilk yıllarda, özellikle Potemkin döneminde idari yapının halka karşı çok sert olduğu, fakat zamanla daha iyiye gittiği yönündeki ifadeler seyyahların genel kanısı gibidir⁷¹. Rus idareciler arasında özellikle Kont Woronzof idarede meydana gelen olumlu değişikliklerin kaynağı olarak görülüp övülmektedir⁷². 1835-1836 yılları sırasında Kont Woronzof'la görüşüp tanışan Lord de Ross, Woronzof'un Güney Rusya'nın yöneticisi olduğunu ve Odessa'da ikamet ettiğini belirtmektedir. Onun da Woronzofla ilgili düşünceleri genel olarak olumludur⁷³. Rus idarecilerin yanı sıra tatarlar arasında da yerel ihtiyar meclisleri bulunduğu ve çoğu zaman sıkıntılarını bunlar tarafından çözüldüğü görülmektedir⁷⁴.

KAYNAKLAR

- Barker, W. Burckhardt; *A Short Historical Account of The Crimea From The Earliest Ages And During Russian Occupation*, London 1855.
- Cross, A.; "Russia Through The Eyes Of The Foreigners", www.
http://www.idc.nl/pdf/350_titlelist.pdf.
- Clarke, E. D.; *Travels in Various Countries of Europe Asia and Africa, Part First, Russia Tahtary and Turkey*, Fourth Edition, Volume:2, London 1823.
- Hayri Çapraz, "XIX. Yüzyılda Çarlık Rusyasının Kırım Politikası" *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 11, Güz 2006, s.59-62.

⁶⁹ Barker, a.g.e, s. 218-219.

⁷⁰ Koch, a.g.e, s. 109.

⁷¹ Holderness ve Clarke gibi erken dönem seyyahları idari yapıyı eleştirirken daha sonra gelen seyyahlar idari yapı hakkında daha olumlu konuşmaktadır, Holderness, a.g.e, s. 119, Clarke, a.g.e, s. 327; Öyle ki Spencer Tatarların idare sultanın zamanındakinden daha iyidir dediklerini belirtmektedir, Spencer, a.g.e, s. 151-152; Lyall, Aleksandr'ın imparatorluğu ile birlikte hükümetin Kırım Tatarları'na yönelik olumlu bir tutum takındığını belirtmektedir, s.234. Kırım Hanlığı arazisi üzerinde Tavriçeskaya Oblast 1783 yılında kurulmuş ve 1783-1791 yılları arasında buranın yöneticisi II. Katerina'nın gözdesi olan Potemkin olmuştur, Duran, a.g.m, s. 24.

⁷² Spencer, a.g.e, s. 151-152; De Hell'de Woronzof'u Tatarlar'a iyi davranıp haksızlıkları önlemeye çalıştığını fakat başarısız olduğunu belirtmektedir, De Hell, a.g.e, s. 431, Webster, a.g.e, s. 64.

⁷³ Lord De Ross; *Journal Of A Tour In The Principalities, Crimea And Countries Adjacent To The Black Sea In The Year 1835-1836*, London 1855, s. iv, 69.

⁷⁴ Spencer, a.g.e, s.151-152.

- Dearborn A. S. Henry.; *A Memoir On The Commerce And Navigation Of The Black Sea And The Trade And Maritime Geography Of Turkey And Egypt*, Boston 1819.
- De Hell, Xavier Hommaire.; *Travels In The Steppes Of The Caspian Sea, The Crimea, The Caucasus*, London 1847.
- Duran, James A.; *Catherine II, Potemkin And Colonisation Policy In Southern Russia*, *Russian Review*, Vol:28, No.1, Jan.1969, s. 23-36.
- Fisher, W. Alan.; *The Russian Annexation of Crimea*, Cambridge University Pres, 1970.
- _____, *The Crimean Tatars*, California 1978.
- Henderson, Ebenezer.; *Biblical Researches And Travels In Russia Including A Tour In The Crimea And The Passage Of Caucasus*, Gosport 1826.
- Holderness, Mary.; *Journey From Riga To The Crimea With Some Account On The Manners and Customs Of The Colonists of New Russia*, London 1827.
- Koch; Karl Heinrich Emil.; *The Crimea and Odessa: Journal of a Tour With an Account of the Climate and Vegetation*, İng. Çev. Joanna B Hornet, Londra 1855.
- Kırımlı, Hakan.; "Crimean Tatars, Nogays and Scottish Missionaries. The Story Of Kattı Geray And Other Baptised Descandats Of The Crimean Khans", *Cahier Du Monde Russe*, 45/1-2, Janvier-Juin, s. 61-108.
- _____; "Kırım'dan Türkiye'ye Kırım Tatar Göçleri"; *Uluslar arası Göç Sempozyumu 8-11 Aralık 2005*; İstanbul 2006, s. 147-152.
- _____; *Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916)*, Ankara 1996.
- Lyall, Robert.; *An Account of the Organisation, Administration, and Present State of the Military Colonies in Russia*, London 1824.
- _____, *Travels In Russia, The Krimea, The Caucasus and Georgia*, Vol. I, London 1825.
- Milner, Thomas.; *The Crimea Its Ancient and Modern History*, London 1855.
- Oliphant, Laurence.; *The Russian Shores Of The Black Sea In The Autumn of 1852 With A Voyage Down The Volga And A Tour through The Country Of The Don Cossacks*, Basım yeri ve tarihi belirtilmemiş.
- De Ross, Lord.; *Journal Of A Tour In The Principalities, Crimea And Countries Adjacent To The Black Sea In The Year 1835-1836*, London 1855.
- Sears, Robert.; *An Illustrated Description Of The Russian Empire*, New York 1855.
- Sertkaya, Osman Fikri.; "Kırım'ın Rusya'ya İlhakına Dâir 17 Ekim 1783 Tarihli Ve Knez Grigori Potemkin İmzalı Osmanlı Türkçesiyle Yazılmış Ferman", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 11, Güz 2006, s.13-18.
- Spencer, Edmund.; *Travels in Circassia, Kırım Tartary*, V.I, London 1839.
- Urry, James.; " 'The Snares Of Reason'—Changing Mennonite Attitudes To 'Knowledge' in Nineth Century Russia", *Comparative Studies In Scoiety And History*, Vol:25, No:2, April 1983, s.306-322.
- Ülküsal, Müstecib.; *Kırım-Türk Tatarları*, İstanbul 1980.

Webster, James.; *Travels Through The Crimea, Turkey And Egypt, Performed During The Years 1825-1828*, Volume:I, London 1830.

CITY AND HARBOR OF SEVASTAPOL.

Akyar şehrinin ve limanın grnts. Robert Sears, *An Illustrated Description Of The Russian Empire*, New York 1855, s.187.

Bir Tatar kynn grnts. Robert Sears, *An Illustrated Description Of The Russian Empire*, New York 1855, s.199.